
УДК 323.2: 930.85

О.А. МЕХ, доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу, ДУ «Інститут досліджень
науково-технічного потенціалу та історії науки
ім. Г.М. Доброва НАН України»,
e-mail: oamekh@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦІЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКИ У ХХ столітті ЯК ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

У статті подано результати аналізу процесу становлення та трансформування академічної науки в Україні протягом минулого століття під тиском кількох кардинальних змін у системі відносин суспільно-політичних інститутів. Показано тісний зв'язок між визначальними політичними і соціально-економічними трансформаціями та ключовими змінами в академічній сфері, зокрема у системі її управління, ієрархічній структурі, ресурсному забезпеченні, світогляді та морально-психологічному стані вчених. Окреслено суттєві трансформації, які змінювали обличчя науки в Україні впродовж 1918—1991 років і вплинули на її переформатування у нову історичну епоху. Представлено головні наслідки таких внутрішньосистемних наукових трансформацій, які у вигляді проблем, складних для вирішення як у технічному, так і у психологічному аспекті, склали основоположний вплив на формування наукової системи України після 1991 року.

Ключові слова:

академічна наука, науково-технологічна сфера, трансформації, науково-технологічна політика, управління наукою, проблеми науки, історія науки.

Вступ. У сучасному світі, який через прогрес інформаційних технологій продукує дедалі більші обсяги інформації, чим ускладнює і розуміння більшості сучасних проблем, і обґрунтування ефективних засобів їх вирішення, нової актуальності набуває історичний аналіз та критичний розгляд минулих тенденцій і трансформацій. Нерідко

© МЕХ О.А., 2017

«добре відомі» на перший погляд історичні факти під призою нових обставин та змін розкривають сучасні проблеми з нових сторін. Так, покращення розуміння сучасного стану і перспектив науково-технологічної сфери (НТС) України можливе за результатами нового аналізу її генезису, попередніх трансформацій та їх причин.

Історія показує, що у житті української науки були як складні та руйнівні періоди, так і часи зростання. Однак проблемний стан НТС України після 1991 р. вже понад чверть століття актуалізує запитання, *чому «розвинена», за колишніми оцінками, наукова система зазнала суттєвої, а в багатьох напрямках майже повної руйнації. У відповідь переважна більшість аналітичних доповідей, стратегій та інших документів про стан та напрями реформування НТС України майже класично визнає головним фактором її незадовільного стану багаторічний фінансовий і матеріально-технічний недогляд з боку держави. Водночас визнання цього фактора не заперечує, а скоріше вимагає більш критичного та різностороннього розгляду ситуації. Враховуючи, що більшість оцінок стану науки робиться представниками самої НТС, які є головними експертами стану галузі (не підлягає сумніву, що наукові проблеми краще відомі самим науковцям), то зрозуміло, що головні руйнівні впливи та їх джерела шукаються поза НТС. Проте у такій ситуації не можна не поставити інше запитання: *а чи не мали місце інші негативні фактори, які чинили вплив зсередини на саму НТС України, і чому за понад чверть століття наукова система України не змогла пристосуватись до нових умов та стабілізувати свій стан?**

З іншого боку, більшість досліджень, стратегій, програм, які розкривають поточну ситуацію в НТС України (стан і перспективи вітчизняного науково-технічного потенціалу, інноваційної інфраструктури тощо), присвячені новітній історії України (після 1991 р.). Вихід із кризи та пропозиції щодо реформування їх автори шукають у передовому світовому досвіді, а виокремлювані ними проблеми здебільшого стосуються «інституційних» аспектів, які, на їх погляд, є такими, що підлягають розв'язанню. Не заперечуючи ні результатів сучасних досліджень НТС України, ні іноземного досвіду реформування сфери науки, все ж потрібно зауважити, що: 1) проблеми наукової сфери України, насамперед з її управлінням, мають більш тривале походження, ніж остання чверть століття, оскільки вони формувались різними факторами впродовж багатьох десятиліть. Помилково не пов'язувати сучасний стан науки в Україні з її станом та проблемами до 1991 р.; 2) досвід провідних науково-технологічних країн, зокрема в напрямку організації й управління наукою, в більшості не має нічого спільного із ситуацією, в якій опинилась наука України у 1918–1991 рр. (політичні та соціально-економічні трансформації, зміна системи відносин між суспільними та політичними інститутами, політичні репресії); 3) причини головних сучасних проблем у НТС України лежать не стільки у площині недосконалої діяльності формальних інститутів, нормативно-

правового забезпечення (законів, програм, стратегій), скільки в неформальній компоненті, зокрема в трансформаціях людської свідомості під тиском зовнішніх факторів (пов'язані з цим проблеми взагалі не мають технічного рішення).

Метою статті є аналіз процесу становлення і трансформацій наукової сфери України у 1918—1991 рр. з визначенням основних факторів впливу на науку, змін її управлінської компоненти та головних проблем, з якими система увійшла у нову історичну епоху (з 1991 р.). Враховуючи, що головним елементом вітчизняної наукової системи у 1918—1991 рр. була академічна наука, актуальним є аналіз змін і трансформацій саме в академічному сегменті (за історією Академії наук України), які формували і змінювали її інституційну основу у цей період: цілі та функції, ієрархічність, підпорядкованість структурних елементів; ресурсне забезпечення; морально-психологічний стан тощо.

Результати дослідження. За походженням освітньо-наукова система України має багатовікову історію: школи Володимира Великого, Ярослава Мудрого; бібліотеки Софії Київської, Печерського монастиря та інших міст доби Русі; центри переписування книг (Київ, Чернігів, Галич, Володимир-Волинський); братські та козацькі полкові школи (XVI—XVIII ст.); Острозька (1576) та Києво-Могилянська академії (1632); Львівський (1661), Харківський (1804), Київський (1834) університети тощо. Подальші науково-технічні революції прискорили трансформації в освітніх системах, кардинально змінюючи роль науки та виводячи її в авангард продуктивних сил, що на кінець XX століття стало аксіомою для розвинених країн. Сучасна академічна наука України, зокрема її система управління, є спадкоємницею системи організації наукової та освітньої сфери часів Української Держави (створення Української академії наук (УАН) у 1918 р.), а також періоду існування Академії в УРСР. В цілому, майже вікова історія НАН України насичена значною кількістю робіт, зокрема її фундаторів, які присвячено більшості аспектів її становлення та функціонування.

Перші кроки зі створення Академії припадають на кінець 80-х — початок 90-х рр. XIX ст. в Галичині, адже на українських землях, які входили до Росії після Емського указу 1876 р., заборонялось українське друковане слово та український культурний рух, не могло бути мови про організацію національної Академії. Так, у 1873 р. у Львові було засновано Літературне товариство ім. Т. Шевченка, пізніше — Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ). У Наддніпрянській Україні після активізації загальногромадського руху 1905—1907 рр. стає можливою наукова робота, і під керівництвом М.С. Грушевського починає діяти Українське наукове товариство, яке включало історичну, філологічну, медичну, природничу секції. Так закладався підмурок майбутньої Академії наук [1].

Враховуючи відмову М.С. Грушевського прийняти призначення на посаду голови Академії наук, В.І. Вернадський очолює процес створення УАН

у 1918 р. Оцінюючи його роль у створенні Академії, історичні джерела зазначають: «Науково-організаційний талант ученого всебічно розкрився в справі започаткування низки науково-дослідницьких установ, які відображали його бачення розвитку науки в її конкретних формах, структурі, методах та принципах наукової діяльності. Плідна діяльність В.І. Вернадського базувалася на його глибинних знаннях в історії науки та її організаційних форм, на тривалому осмисленні суспільного розвитку людства і ролі науки в ньому. Він був серед тих вітчизняних учених, яких турбували проблеми організації науки та вдосконалення форм наукової діяльності, пов'язаних зі специфікою наукової праці, її ефективністю, взаємодією науки з практикою, формуванням наукової політики, її потенціалу» [2, с. 50]. Низка робіт першого Президента УАН присвячена системі організації та управлінню науковою та освітньою сферою [3; 4].

Створена зусиллями В.І. Вернадського і М.П. Василенка влітку 1918 р. Комісія з вироблення законопроекту про заснування УАН (учений секретар В.Л. Модзалевський, ядро професори Університету та Політехнічного інституту Києва (М.Ф. Кашенко, П.А. Тутковський, М.І. Туган-Барановський, Д.І. Багалій, А.Ю. Кримський та інші)) визначила метою створення Академії національне відродження України, піднесення її науки й культури, розвиток економіки та продуктивних сил, забезпечення українському народові гідного місця у житті людства [5]. Принципи побудови УАН було обгрунтовано В.І. Вернадським у листі до міністра освіти Української Держави М.П. Василенка («Про шляхи організації Академії наук та розбудови вищої школи в Україні» (травень 1918)), у промові («В справі заснування Української академії наук у Києві») на I засіданні Комісії (липень 1918), у записках до П. Скоропадського («Про роботу комісій для вироблення законопроекту про заснування Української академії наук у Києві»), протоколах Спільних зборів УАН (1918—1921 рр.) [2].

Фундаментальною умовою незалежного існування Академії стало подання Комісією на затвердження П.П. Скоропадському Статуту УАН та прийняття владою самоврядного статусу Академії та її учасників як структури, у повній мірі незалежної від будь-якого тиску на її внутрішнє життя з боку державних органів влади.

Підтримка вчених державою у створенні Академії наук у Києві була ключовою. На перших зборах Комісії у журналі засідань було засвідчено роль Української Держави. Зокрема, М.П. Василенко, обгрутовуючи історичну актуальність Академії, наголосив: «Тепер є нові сприятливі обставини в цьому питанні, і завдання створення в Києві Української академії наук бере на себе Українська Держава. Завдання це — справа державної ваги, і її виконання не по силам приватному товариству. Участь держави в цій справі дасть можливість здійснити думку про створення в Києві Академії наук швидко і найбільш повно і поставити її існування на твердий ґрунт» [6, с. 198—199]. Важливим питанням стало відродження української культури

за участі УАН, про що М.П. Василенко сказав: «Створення Української академії наук має і велике національне значення, бо до сих пір ще є багато людей, які ставляться скептично і глузливо до українського руху і відродження, не вірять у живі творчі сили українського народу, не допускають можливості розвитку української мови та науки. Для тих же, хто вірить у життєздатність українського народу, для кого його відродження — це «свята святих», для тих створення Української академії наук має величезне значення, складає національну потребу» [6, с. 198—199].

У промові під назвою «В справі заснування української академії наук у Києві» В.І. Вернадський пропонує концепцію її структури та управління: «Отже, ясно, що через усе вище сказане Українська академія наук не може своїм упорядкуванням скидатися на звичайну громаду учених. Не може вона бути збудована на зразок тих академій, котрі держали старовинне впорядкування учених товариств, приміром академія Пруська, Паризька, або Баварська. Вона повинна складатися з гуртків учених людей, що здобувають кошти від держави і віддаються науці та дослідчій роботі як справі свого життя, признаній од держави за державно важну. З Академією повинні сполучитись наукові заклади дослідчого характеру. В первісних рисах структура академії малюється мені ось в якому вигляді. В Українській академії наук мають бути чотири відділи: 1) історично-філологічний; 2) фізично-математичний; 3) економічно-юридичний; 4) відділ прикладного природознавства» [2, с. 194].

Відповідно до Закону про заснування УАН у Києві, з-поміж перелічених у Статуті наукових установ Академії, окрім постійних комісій, створювались: Фізичний інститут, Геодезичний інститут, Лабораторія для спроб над матеріалами при Інституті прикладної механіки, Ботанічний сад, Акліматизаційний сад, Демографічний інститут, Інститут для досліджень економічної кон'юнктури та народного господарства [7]. В подальшому 17 вересня 1918 р. Комісія завершує роботу виданням проектів урядових рішень (Закон про створення УАН, Проект Статуту УАН, Проект штатів УАН, пояснювальна записка про установи Академії); 14 листопада 1918 р. гетьман П.П. Скоропадський затверджує ухвалений Радою міністрів Української держави «Закон про заснування Української Академії наук», видає наказ Міністерству народної освіти про затвердження первісного складу УАН (12 дійсних членів); 27 листопада 1918 р. проходять I Спільні збори УАН (обрано голову-президента (В.І. Вернадський), неодмінного секретаря (А.Ю. Кримський), проведено засідання II—III відділів УАН); у грудні 1918 р. сформовано правління Академії (голова П.А. Тутковський), проведено засідання відділів, де вирішувались організаційні питання щодо коштів на потреби відділів, розподілу кафедр, призначення директорів [1].

З переходом влади у Києві до Директорії Українське наукове товариство на раді (29 грудня і 2 січня 1919 р. за участі М.С. Грушевського, О.І. Левицького, А.Ю. Кримського, Д.В. Антоновича та ін.) відпрацювало свій ва-

ріант Статуту УАН та 2 січня 1919 р. подало його до Директорії. 3 січня 1919 р. було прийнято «Закон, виданий від Директорії УНР відносно статуту Української Академії наук у Києві», яким внесено зміни до: § 21 (про друкування праць Академії українською та іноземними мовами: французькою, німецькою, англійською, італійською, латинською, за бажанням автора, але кількість примірників іноземних видань не повинна перевищувати чверті примірників, друкованих українською мовою); § 47, 57 (про необхідність вільного володіння українською мовою всіма службовими особами); § 62 (про прийняття присяги на вірність Українській Народній Республіці дійсними членами Академії наук при їх затвердженні) [1]. Отже, у 1919 р. УАН мала затверджену, як на громадському, так і на державному рівні, найбільш незалежну від стороннього втручання структуру. 1918—1919 рр. стали періодом створення в Українській Державі та за її участі самоврядної науково-технічної та освітньої системи, з відповідною управлінською компонентою, діяльність якої була спрямована на забезпечення соціально-економічного прогресу країни.

У подальшому розвиток УАН, не тільки як стрижня національного наукового життя, а й як рушії Української Держави, перервався. Незалежна наукова система, як і незалежна думка вченого, яку створювали фундатори УАН, була антагонізмом для нової ідеології, а тому була знищена шляхом проведення процесу її повного одержавлення і більшовизації. Поступова і докорінна трансформація її стрижневих організаційних та управлінських структур унеможливили її незалежне функціонування. Закінчилась кар'єра багатьох видатних науковців, які не сприйняли політичну однопартійність, класову диктатуру з її засобами боротьби та повну системну підконтрольність. Ті з науковців, хто пройшов через період війни, голоду, соціально-економічної руйни, морально-психологічного тиску та інших трансформацій, продовжили наукову діяльність вже в іншій політичній, соціально-економічній системі, головними відмінностями якої на багато десятиліть стали:

- тотальний державний контроль та керованість усіх напрямів життєдіяльності;
- ідеологічний догматизм і відсутність вільного вибору, прав та свобод;
- системна замкненість у межах країни;
- відсутність вільних економічних відносин, ринкових механізмів і будь-якого недержавного попиту на продукцію науково-технічної сфери;
- політичні утиски та репресії «буржуазної» науки.

Насиченість періоду 1918—1920 рр. бурхливими політичними подіями негативно позначилась на УАН, адже і вчені, і структура Академії потребували державної підтримки (у 1919 році УАН 18 разів порушувала питання про приміщення для неї). Знайомство Академії з радянською владою і подальші її трансформації почались після зайняття Києва більшовиками, і попри те, що 26 січня 1919 р. Директорією було порушено питання про еваку-

ацію УАН, Спільними зборами було прийнято рішення, що Академія наук, як найвища наукова установа, не повинна полишати Київ і має вести без перерви свою культурно-просвітню працю [1]. Створюючись як незалежна організація, Академія сподівалась залишитись поза політикою. 12 лютого А.Ю. Кримський повідомив членів УАН про візит, разом із В.І. Вернадським, до народного комісара освіти Тимчасового уряду УСРР (Українська Соціалістична Радянська Республіка, а з 1937 р. Українська Радянська Соціалістична Республіка) В.П. Затонського і про те, що вони отримали задоволення у прихильному ставленні до УАН, і в квітні 1919 р. Спільні збори, зберігаючи структуру і статут зразка 1918 р., схвалили плани діяльності Академії та їх подання до Народного комісаріату (Наркомату) освіти. Однак вже влітку 1919 р. Рада вищих учбових закладів Наркомату освіти (Наркомос) прийняла ухвалу та провела всебічне обстеження УАН, шляхом ревізій намагаючись паралізувати її діяльність як «нелояльної до Радянської влади» установи. Академії, апелюючи до статуту, вдалось довести, що вона належить до вищих навчальних закладів, що підпорядковуються верховній владі, а тому було проведено лише ревізію каси УАН [8].

Нетривала окупація Києва у вересні-грудні 1919 р. військами А. Денікіна посилювала негативний зовнішній вплив як на національну освіту (заборона української мови у школах, громадських і державних організаціях, закриття україномовних газет), так і на науку (припинені засідання Спільних зборів УАН, наукові установи під примусом звільняли зайняті приміщення, кількість співробітників скоротилась удвічі) [1].

Зазначені трансформації та наростаючий політичний тиск призвели до змін в управлінні УАН, зокрема в кінці 1919 р. В.І. Вернадський залишає Київ (іде до Таврійського університету (Сімферопіль), і виконуючим обов'язки президента стає О. Левицький (1919–1921)). В квітні 1921 р. В.І. Вернадський остаточно відмовляється від посади Президента Академії (повернення до Петрограду (директор Радієвого інституту), 1922–1926 рр. робота у Сорбоні, з 1927 р. робота в Ленінграді (АН СРСР), а з 1935 р. — в Москві), і Спільні збори обирають Президентом УАН (1921–1922) академіка М.П. Василенка, якого влада більшовиків не затвердила, а у 1924 р. розпочала його політичні переслідування (арешт, засудження до 10 років у справі так званого «Київського обласного центру дій»). У цей період (голодний і холодний побут, психологічні випробування, втрата багатьох членів) неодмінним секретарем УАН залишався А.Ю. Кримський [9]. Загалом, в умовах громадянської війни та господарської кризи (без фінансування) в УАН проходять чергові скорочення штатів та зменшення обсягів робіт, стає неможливим складання звітів про наукову діяльність.

Із остаточним захопленням більшовиками Києва і перетворенням України на УСРР (з 1937 р. УРСР) відновлюється процес одержавлення УАН. Наркомос адміністративними методами перебудовує «буржуазну» УАН, яка працює за «гетьмансько-петлюрівським» статутом, «та ще не встиг-

ла остаточно злучитися з робітничими і селянськими масами» [1]. Системна руйнація УАН зразка 1918 р. та її одержавлення розпочались у 1921—1922 рр. з ініціативи наркома освіти (Г. Гринька), коли було здійснено:

- зміну назви, статуту, підпорядкування УАН, ліквідацію статусу незалежної організації (Декретом від 14 червня 1921 р. Рада Народних Комісарів УСРР схвалила «Положення про Всеукраїнську Академію наук» (ВУАН), де вона визнавалась державною науковою установою республіки і підпорядковувалась Головнауці Наркомосу);

- скорочення за рішенням влади кількості її науковців;

- структурну «оптимізацію»: створення в ній нових науково-громадських організацій і приєднання до неї (для економії на науковій роботі) існуючих організацій — Українського наукового товариства (секції УНТ стали підрозділами ВУАН), Київської археографічної комісії, Всенародної бібліотеки, друкарні Києво-Печерської Лаври [9].

Отже, радянська влада потребувала УАН з її системою управління, яку було покладено в основу розбудови державної організації і контролю за науковою сферою радянського зразка.

Трансформація Академії шляхом наповнення її структури іншими інститутами, музеями, комітетами, науковими товариствами (функціонували за власними статутами) через розроблення Наркомосом УСРР «Положення про ВУАН» дозволила владі докорінно змінити формат Академії, її завдання, ввести у керівництво чиновників від влади. Такі заходи з одержавлення викликали заперечення з боку вчених і призвели до загострення відносин між сторонами, адже владний примус не відповідав уявам науковців про академічну самоврядність, яку було остаточно зруйновано до кінця 1920-х років шляхом подальшої більшовизації Академії та політичних репресій.

За окремими даними, попри офіційну позицію органів влади щодо підтримки науки, у 1920-х роках становище ВУАН було таким: відсутність фінансування (невиплата платні вченим); знищення дослідницької бази (вирубка дерев академічних садів на паливо, вимирання тварин, вимерзання флори); голод, психологічний тиск, скорочення штатів (з понад 600 співробітників ВУАН вже на початок 1922 р. залишилось 149, на початок 1923 р. — 117, а на кінець 1923 р. — 82 (разом із академіками)); зупинка видавничої діяльності («Ні книг, ні часописів, ні лабораторних приладь академічні установи не можуть купувати. На видавництво Академія не одержала ні одного карбованця») [9]. За іншими даними, у 1923 р. до складу ВУАН входило 35 науково-дослідницьких установ (інститутів, комісій, кабінетів, кафедр), працювало 5 наукових товариств, наукову роботу вели 37 академіків, 111 штатних і 275 позаштатних наукових працівників [10].

Разом із тим, попри тиск зазначених факторів в Академії залишались вчені, зокрема й фундатори УАН, які продовжували дотримуватись старих поглядів, а деякі з них, зокрема С.О. Єфремов (громадський діяч, літерату-

рознавець, академік УАН (з 1919 р.), віце-президент ВУАН (1922), член товариства ім. Т. Шевченка, публіцист), залишились критиками більшовицької влади. Відмінність від офіційної позиції влади, яка не визнавала посягань на засади свого існування, призвела до зростання як морально-психологічного тиску на цих науковців, так і до їх переслідувань. Принцип «немає людини — немає проблеми» став універсальним як в процесі захоплення влади, так переформатування наукової системи. З досліджень відомо, що після постанови ЦК КП(б)У про чистку академічних кіл, у 1923 р. було заарештовано близько 100 осіб з «контрреволюційної організації «Київського обласного центру дії» (у т. ч. академіка М.П. Василенка). У 1924—1927 рр. Наркомос проводить заходи з реорганізації Академії, після чого уряд переходить до директивних методів роботи з нею. Процес більшовизації науки йде шляхом: зміни складу Академії за рахунок посланців від партії і комсомолу та запровадження з 1927 р. контролю Наркомосу за обранням академіків (академіками призначено партійних діячів Г.М. Кржижановського, О.Г. Шліхтера, М.О. Скрипника); створення в Академії партійних осередків; безпосереднього управління роботою Академії через Політбюро ЦК КП(б)У, зміни її керівництва (усунення за рішенням політбюро С. Єфремова, А. Кримського, уведення до складу Президії нових, лояльних до партії і влади членів; перегляду складу Академії і вилучення «ворожих елементів») [11].

У боротьбі із системними проявами незадоволення з боку «буржуазної науки» влада, не ускладнюючи собі життя, пішла шляхом організації в Україні альтернативної наукової системи (паралельна «радянська» наука). Так, 28 червня 1931 р. за постановою ЦК КП(б)У на противагу ВУАН у Харкові виникає Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН, на початку включає 6 НДІ (історії, філософії та природознавства, економіки, аграрний, права і радянського будівництва, кадрів) і 2 кафедри (національного питання, літературознавства), з філіями у Києві, Одесі, Дніпропетровську; згодом створено науково-дослідницький сектор пропаганди (1931) та заочного навчання (курси марксизму-ленізму). У 1932 році у ВУАМЛІН працювали 115 наукових співробітників, навчалися понад 600 аспірантів, а за постановою ЦК КП(б)У від 23.06.1936 р. установи ВУАМЛІН увійшли до складу АН УРСР (з них створено Відділ суспільних наук) [12].

Про перше десятиліття Академії в історичних дослідженнях знаходимо висновки: «Так закінчився досить напружений для академії період 1918—1928 рр., що започаткував зовсім новий етап у житті вчених України. Слід зазначити, що у першому десятиріччі УАН складалася переважно з талановитих, відданих науці вчених, які становили золотий фонд інтелекту народу. Але з часом, в умовах становлення тоталітарної системи, академія з автономної спільноти видатних учених перетворилася на інституцію виконавчої влади. Бюрократизована влада створювала зручні для керування наукові

об'єкти, що привело до руйнації наукових традицій, спадкоємності. За цих умов можна говорити про зовсім іншу академію...» [11, с. 24]. Також про включення ВУАН у нове життя читаємо: «Крайня політизація всієї діяльності Академії особливо виразно виявилася у роботі Ювілейної сесії ВУАН. У вступній промові О. Богомолець, якого у 1930 р. обрано Президентом, відзначив, що «Всеукраїнська академія наук, як вища науково-дослідницька установа на Україні, після впертої боротьби за радянізацію і подолання спадщини СВУ, після значного внутрішнього зростання, зміцнення й перебудови увімкнулася своєю науковою роботою в справу великої історичної ваги, в справу соціалістичного перетворення країни з технічно відсталого, дрібноселянської — на країну могутньої індустрії», або «це було маніфестування включеності ВУАН у нову добу — добу «соціалістичної реконструкції», — а водночас і її остаточне перетворення на структуру тоталітарного суспільства. Цілковиту підпорядкованість ВУАН партійному керівництву, а її науковій діяльності — завданням соціалістичного будівництва мав підкреслити нав'язаний владою спеціальний ритуал: сесія починалась з обрання почесної президії у складі політбюро ЦК ВКП(б) і політбюро ЦК КП(б)У; прийняття привітань Сталіну, Косіору, Петровському, Молотову, Чубарю; вислуховування привітань від делегацій заводів, колгоспів» [9].

Функціонування ВУАН у 1930-х рр. пов'язано з розбудовою радянської держави, а її структурне розростання продовжилось під пильним наглядом і жорстким контролем партійного керівництва, зокрема у змісті одного з досліджень історії НАН України [10] період 1920—1940-х рр. називається періодом «зростання в умовах підтримки та утисків».

Трансформація ВУАН у цей період проходила під тиском ідеологічно заангажованих членів Академії. Так, якщо М.С. Грушевський виступав проти зламу існуючої структури (у 1929 р. сесія ВУАН визначила кафедру основною структурною одиницею Академії, орієнтація на кафедральні структури розмежовувала діяльність кожного академіка), то О.Г. Шліхтер і С.Ю. Семковський наполягали на перегляді та переході від індивідуальної до колективної роботи, створенні системи великих інститутів. Це супроводжувалось впровадженням плановості, переходом до прикладних досліджень, дисциплінарною диференціацією наукових напрямів та відгалуженням нових дисциплін, обґрунтуванням комплексних державних програм. На початку 1934 р. сесія ВУАН ліквідує стару систему організації (на основі кафедр) і створює 22 академічні інститути за галузями наук: технічні (електрозварювання, гірничої механіки), біологічні (клінічної фізіології), фізико-математичні (математики, хімічної технології), геофізичну обсерваторію, суспільні (історії матеріальної культури і Раду з вивчення продуктивних сил України) [10].

Трансформації наукової системи у 1930-ті роки, зокрема і ВУАН (у лютому 1936 р. перейменована на АН УСРР, а з 1937 р. на АН УРСР) відбувались вже в ізолюваному від світової науки просторі та жорсткому правово-

му режимі. Період 1930-х рр. виділяється силовими акціями: «1930-ті роки затьмарені масовими репресіями, у тому числі в Академії наук. Визначальною причиною репресивної політики щодо науки стала тоталітаризація держави і всього суспільного життя, волюнтаризм в управлінні економікою, безперервні реорганізації і нереальні плани, неможливість виконання яких призводила до того, що треба було шукати винних. Наукова інтелігенція часто виявлялася крайньою. У результаті арештів і переслідувань вчених були обезглавлені й ослаблені важливі наукові напрями, що вперше почали розвиватися в Україні» [10, с. 53].

Повоєнний період не змінив тоталітарні взаємовідносини влади і науки, однак став більш бурхливим через розвиток прикладних досліджень у технічних напрямках навколо «атомного проекту», з характерною ознакою їх підпорядкування міністерствам (за академічними інститутами залишаються фундаментальні дослідження). В Академії за протекції міністерств утворюються нові інститути: у Відділі технічних наук — 5 (використання газу в комунальному господарстві і промисловості, машинознавства та автоматики, металофізики й ін.); у природничих науках — 9 (фізіології рослин та агрохімії, геології корисних копалин, фізіології, радіофізики та електроніки, хімії полімерів та мономерів, Обчислювальний центр); у гуманітарних науках — 4 (філософії, суспільних наук, Сектор держави і права, Рада з вивчення продуктивних сил) [10].

Зміна керівництва СРСР у 1950-х рр. спочатку привела до погіршення відносин Академії і влади (прояви чиновницького волюнтаризму), і тільки із середини 1950-х рр. ситуація змінилась, а до державного апарату почали залучати фахівців з науки. В історичних джерелах читаємо: «Після пленуму ЦК КПРС у липні 1955 р. ставлення до академічної науки змінилося принципово. Пленум ЦК, присвячений проблемі наукового прогресу, готували задовго. Коли експерти проаналізували стан радянської промисловості на світовому тлі, керівники партії були прикро вражені: у переважній більшості напрямів науково-технічного прогресу вона відставала від країн Заходу. Якби відставання тривало далі, воно мало б згубні наслідки. Тому частка бюджетних витрат на освіту і науку різко збільшилася. Мережа науково-дослідницьких установ почала зростати в АН УРСР» [10, с. 86].

Попри те, що влада далі жорстко контролювала науку (партійні органи соціогуманітарну, міністерські — природничу й технічну), вона змінила окремі підходи до АН УРСР, зокрема: зросла оплата праці вчених; було дозволено відрядження за кордон; республіканські органи отримали можливість розподіляти ресурси, і окремі інститути АН (які працювали на ВПК) одержали додаткову матеріально-технічну підтримку; зросла кількість дійсних членів і членів-кореспондентів АН УРСР (з 141 у 1946 р. до 208 у 1959 р.) та загальна кількість наукових співробітників (з 956 до 2681 у відповідних роках) [13]. Однак варто ще раз зауважити, що зміна у підходах не була спричинена впливом гуманістичних цінностей або бажанням поліп-

шити фундаментальні умови розвитку суспільства, вона обумовлювалась лише розумінням перспектив програшу СРСР як у гонці озброєнь, так і в цілому в ідеологічно-інформаційних та соціально-економічних перегонах з країнами Заходу.

У подальшому і до кінця 1980-х рр. тривало нарощування масштабів науково-технічного потенціалу республіканської науки: у 1959—1965 рр. в УРСР створено понад 70 наукових установ, а загальна їх кількість перевищувала 800 одиниць (в АН УРСР 1965 р. було понад 50 установ); у 1960—1970-х рр. АН УРСР створює 3 нові відділення (пріоритет: фізико-технічні і математичні, хіміко-технологічні, біологічні та суспільні науки); у 1970—1980-х рр. створюються 6 наукових центрів (Дніпропетровський, Донецький, Львівський (Західний), Харківський, Одеський (Південний) та Північно-Західний), а загальна кількість науковців АН УРСР зростає з понад 3,5 тис. осіб у 1960-х рр. до понад 15 тис. у 1985 р. [14]. Із надходженням до АН УРСР додаткових коштів від міністерств і відомств розпочато будівництво 2 академічних центрів (академмістечок Києва і Донецька), нарощено матеріально-технічну базу фундаментальних і прикладних досліджень, створено експериментальні бази. Наукові установи АН УРСР стали провідними в СРСР в окремих напрямках — від теоретичних основ наукових проблем до створення нової техніки і технологій. Найбільш передовим заходом в управлінні науково-технічним потенціалом АН УРСР можна вважати *реорганізацію інститутів у науково-промислові комплекси* [15].

Аналогічні процеси влада здійснювала на території усього СРСР, а одержавлення і політизація усіх галузей сформували, зокрема, управлінське та морально-психологічне протиріччя, коли все у всіх сферах життєдіяльності (влада, земля, підприємства, наука і ін.) формально належало народу, який, «звільнившись від капіталістичної експлуатації», водночас опинився під диктатурою одного класу (партії, ідеології). Новими власниками науки стали Головна наука Наркомпросу та Науково-технічний відділ Вищої ради народного господарства (ВРНГ). Наркомпросу підпорядковувались університети і Академія наук (до 1925). Виник новий в історії науки феномен, «Комуністична академія», — відомство, яке очолило низку ідеологізованих установ, не завжди підлеглих їй, зокрема Інститут червоної професури, комуніверситети різного рівня і спеціалізації, товариства вчених-марксистів. У 1920-х рр. відомство «комнауки» переживало становлення, але потім їй належало притиснути «буржуазну» науку [16]. В АН СРСР ситуація погіршилась, коли Й. Сталін «витіснив» розсудливих керівників і все почало визначатись ідеологічними критеріями. Регламентувались усі сторони життя Академії, заохочувалось і підтримувалось лише те, що було ідеологічно і політично вигідно партії, відкидалися неортодоксальні теорії, що виходили за вузький науковий кругозір членів політбюро. З кінця 1920-х жертвами репресій стали тисячі дослідників, заборонялися або руйнувалися наукові дисципліни і напрямки, часто ключові для економіки, сільського господарства

і промисловості. Виник цілий прошарок уявних вчених [17]. В цілому влада пішла шляхом повного підпорядкування Академії Політбюро ЦК ВКП(б). У засобах масової інформації пролетарська громадськість вимагала, щоб вся діяльність Академії наук проходила під її контролем. У грудні 1925 р. створено спеціальну комісію Політбюро для зв'язків з Академією наук і спостереження за її роботою, а в травні 1927 р. — Раду народних комісарів СРСР (РНК СРСР), до складу якої входили органи контролю за наукою [18].

За період існування СРСР система управління наукою неодноразово змінювалась як кількісно, так і якісно, але завжди наука залишалась відомчою, контролювалась відділами ЦК КПРС, Радою Міністрів СРСР, комісіями ВПК, Держпланом. Підпорядкування наукових установ єдиному центру стало основною ідеєю проекту радянської науки. Одним із перших органів управління наукою, зокрема АН СРСР, став Комітет із завідування вченими та навчальними установами при Центральному виконавчому комітеті (ЦВК) СРСР, який у керівництві підвідомчими установами завжди був провідником партійної лінії та під контролем якого здійснювалася реорганізація головних наукових центрів країни [19]. Разом із тим, сам процес централізації влади створював проблеми і державним керівникам. Прагнути здійснювати жорсткий контроль над діяльністю наукових установ, ЦВК СРСР через недостатню кваліфікацію працівників та посилення партійного впливу мало уваги приділяв науково-методичним питанням. Більшість установ ЦВК СРСР були політико-ідеологічними, а тому науково-педагогічна робота перебувала під пильною увагою ЦК ВКП(б). Ключова роль ЦВК СРСР у житті вчених створювала труднощі, адже все це було пов'язано з багаторівневою системою узгодження рішень [19].

Фактично наука перебувала у лещатах політичної конкуренції між ланками системи державного управління. В окремих висновках знаходимо: «Керівництво науковими установами Вчений комітет будував у 1926—1933 рр. на колегіальній основі, вирішуючи практично всі питання на засіданнях пленуму і президії, а з травня 1934 р. — на основі запровадженого явочним порядком принципу єдиноначальності, коли всі питання розглядалися і вирішувалися головою Комітету і його заступниками. Однак в обох випадках характерним стилем його діяльності було прагнення до жорсткої централізації, адміністрування, дріб'язкової опіки. У свою чергу, Комітет перебував у жорсткій залежності від Секретаріату ЦВК СРСР, без санкцій якого не могло набути чинності жодне рішення Комітету. Спроби вирватися з-під такої опіки були марними, а після Пленуму ЦК ВКП(б) (1937) керівництво Комітету, незважаючи на підтримку ними рішень Пленуму, було репресовано як «вороги народу», і 16 квітня 1938 р. його було ліквідовано» [20, с. 29—30]. Там само знаходимо: «У тісному контакті з Комісією функціонував створений у 1926 р. Відділ наукових установ (ОНУ) при РНК СРСР. Своєрідність полягала в тому, що будучи самостійним структурним підрозділом Управління справами РНК СРСР, Відділ водночас виступав у якості

робочого апарату Комісії сприяння роботам АН СРСР: за її дорученням через ОНУ йшла переписка з усіх питань функціонування Академії наук, Відділ проводив за дорученням Комісії в життя ухвалені нею рішення, готував матеріали до її засідань. Як самостійний підрозділ Відділ виступав у якості вищої інстанції для підвідомчих установ при вирішенні адміністративних та науково-організаційних питань, а крім того опікувався підготовкою першого радянського статуту АН СРСР, брав участь в організації та проведенні «великих виборів» у АН СРСР 1929 року» [20, с. 29—30].

Згадані дослідження містять такі висновки про систему організації і управління наукою: 1) з утворенням СРСР відбулось розмежування сфер впливу між центром в особі вищих і центральних органів (ЦВК СРСР, РНК СРСР, наркомати СРСР) і республіками, наука поділилась на союзна і республіканську; 2) підпорядкування більшості наукових установ ЦВК СРСР і РНК СРСР вимагало встановлення загальних засад організації їх безпосереднього керівництва, а тому було створено спеціальні органи управління наукою (Вчений комітет при ЦВК СРСР, Комісія сприяння роботам АН СРСР, Відділ наукових установ при РНК СРСР); 3) основними напрямками діяльності органів управління наукою при вищих державних установах були загальне керівництво і контроль за діяльністю підвідомчих наукових установ, перебудова АН СРСР, організація та контроль міжнародних зв'язків радянських вчених; 4) діяльність органів управління наукою була продовженням політики СРСР, а відтак спрямовувалась на завоювання політичних позицій держави шляхом активної пропаганди переваг, які науці надавав соціалізм [20].

З часом наукова система не просто потрапила у цілковиту залежність (економічну, матеріально-технічну) від партійно-державних органів — вона стала органічною частиною системи. В дослідженнях взаємодії влади і науки (на прикладі філій АН СРСР) знаходимо висновки: «Звертає на себе увагу те, що в матеріалах про взаємодію Президії АН СРСР і Мурманського обкому партії не зустрічається свідоств розбіжностей між ними. В основі постанов і висновків академічних комісій враховувалась позиція місцевих органів влади, що відповідає інтересам соціально-економічного розвитку. В цілому, діяльність Кольської філії АН СРСР тісно пов'язана з поставленими перед нею регіональними завданнями. Роль і вплив регіональної влади і, перш за все, Мурманського обкому КПРС в усі періоди залишалася дуже помітною. Простежується тенденція, що направляюча і орієнтуюча на початковому етапі, роль партійних органів потім все більшою мірою змінюється на контролюючу» [21, с. 125—126].

Отже, офіційно наука в СРСР мала всебічну підтримку, визнання та розвиток. Разом із тим, генезис взаємовідносин науки і влади вкладається лише у два слова про роль держави — направляти і контролювати. Така система організації і управління наукою в Україні, як і всіма іншими напрямками, залишалась до кінця СРСР. Найбільш суттєвими трансформаціями, які

змінювали обличчя науки в Україні впродовж 1918—1991 років і вплинули на її переформатування у нову історичну епоху, були:

- 1918—1919 рр. — створення і становлення УАН як незалежної від будь-якого стороннього втручання наукової структури, метою якої визначено відродження України, піднесення науки й культури, розвитку продуктивних сил та ін.;

- 1919—1921 рр. — системний злам, тиск більшовицької влади на УАН, руйнація її «буржуазних» поглядів і методів управління (зразка 1918 р.). Встановлення контролю над Академією (зміна назви, статуту, підпорядкування та переведення у статус державної наукової установи, підконтрольної Головнауці Наркомату освіти);

- 1921—1929 рр. — масштабна радянізація, боротьба з «націоналістичною спадщиною» серед науковців. Перенаправлення наукового потенціалу у бік індустріалізації та посилення військового потенціалу, зміни внутрішньосистемного підпорядкування;

- 1930-ті рр. — посилення тоталітарного впливу (репресії проти фундаторів УАН, знищення наукових напрямів (генетика), звільнення співробітників з буржуазним мисленням та призначення ідейних (академіки-партійці)). Реорганізація АН (укрупнення установ і приєднання інших, організація альтернативної науки (ВУАМЛІН), ліквідація індивідуальної системи організації науки (кафедри як основи, орієнтація на наукову особистість) і перехід до колективної (великі інститути); планування і диференціація наукової роботи);

- 1940-ті рр. — керівництво зі специфікою воєнного і повоєнного періоду (трансформації через евакуацію, післявоєнна розбудова). Відновлення політичного тиску (заборона та арешти генетиків, сесія ВАСГНІЛ 1948 р.);

- 1950-ті рр. — усвідомлення технічного відставання від Заходу («технологічний відрив» від США) з відповідним нарощуванням науково-технічного потенціалу. Зміни в управлінні (посилення ресурсного забезпечення наукових напрямів у ВПК, дозвіл на виїзд за кордон, нарощування чисельності науковців та ін.);

- 1960—1970-ті рр. — внутрішньосистемні трансформації без зміни пріоритетів (2/3 науки працює на ВПК) та методів управління (партія керує соціогуманітарною наукою, міністерства — природничою та технічною). Екстенсивне нарощування кількісних показників науково-технічного потенціалу;

- 1980-ті рр. — функціонування без змін у період «застою», накопичення внутрішніх проблем і протиріч, пов'язаних зі структурною кризою усєї радянської соціально-економічної системи (технічне «старіння», відставання у продуктивності праці, поява дефіциту тощо), початок системної кризи, зокрема в науці.

Значною проблемою для науки був вибір керівництвом СРСР екстенсивного шляху розвитку (масштаби території країни це дозволяли), адже

збільшення обсягів виробництва лише шляхом нарощуванням кількості (подвоєння, потроєння і т. п.) діючих елементів продуктивних сил означало системне ігнорування їх оновлення на основі досягнень науки і техніки. У таких умовах науково-технічний потенціал СРСР-УРСР, проявивши себе у військовому і космічному напрямках, не зміг виконати подібну функцію у цивільному напрямі, де невиконаним залишився ряд державних програм (програма науково-технічного прогресу на 20 років (1980—2000); програма підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, механізації та автоматизації важкої фізичної праці (1960—1970); продовольча програма (1982—1990); програма хімізації виробництва (1985—2000); програма підйому машинобудування (1985—2000)). Закономірним результатом стало погіршення продуктивності праці, значне посилення затратності економіки, а з часом розуміння, що у такий спосіб неможливо виграти соціально-економічні та науково-технічні перегони з капіталістичним світом.

Висновки. Впродовж минулого століття в Україні двічі (1917—1919 рр. і 1991 р.) кардинально змінювалась система відносин суспільно-політичних інститутів із подальшими соціально-економічними трансформаціями, які докорінно змінювали умови існування науки (систему її управління). Включивши незалежну Академію (УАН), створену в Україні у 1918 р. на хвилі національного і культурного піднесення, до радянської системи науки, «країна рад» побудувала жорстку систему управління наукою, яка і в центрі, і на місцях мала однакові цілі, функції, структурну ієрархічність, засоби забезпечення. Тривале перебування в умовах ідеологічно однобокого партійно-державного догматизму, заполітизованого планування й контролю, ресурсних обмежень неперіоритетних (для держави) наукових напрямів, економічної замкненості й відсутності недержавного попиту на наукову продукцію, політичних утисків і репресій призвело до штучного та антиприроднього розвитку як людини (особистості), так і науки. Під тиском радянської системи управління наукою закономірно виникла проблема трансформації як індивідуальної, так і суспільної свідомості та утворення на цій основі джерела тривалого впливу (наслідків). Саме тому окремі проблеми, які сформувались у НТС УРСР, у різній мірі продовжили своє існування і вплив на НТС України після 1991 р.

Ключовою з таких проблем, яку вітчизняна наука, зокрема академічна, отримала у спадок, **була відсутність механізму комерціалізації результатів наукових досліджень та зв'язку між наукою і економікою**. Попри те, що сьогодні зустрічаються апологетичні думки, що в СРСР існували ринкові відносини, а на результати НДР існував недержавний попит, аналіз доводить, що за умови існування економіки антикапіталістичного типу подібний механізм був просто неможливий. Іншими словами, з ідеологічної точки зору механізм, націлений на отримання приватного прибутку, зокрема науковцями та науковими (офіційними) установами, а отже на їх збагачення, був антирадянським за сутністю. Однак критичного стану ця проблема набула

після 1991 р., і за понад чверть століття вона так і не була вирішена ані керівниками НТС України, ані державою.

Враховуючи, що свідомість людини є формою відображення об'єктивної реальності, система тоталітарного управління НТС, ставши на довгий період дійсністю та фактором впливу, сформувала відповідний (низький, негативний) *морально-психологічний стан наукової спільноти*, зокрема її управлінської ланки. Попри зовнішню респектабельність (ефект пропаганди) науки в УРСР та офіційне невизнання будь-яких проблем, пов'язаних з функціонуванням системи, основною ознакою такого морально-психологічного стану була знижена або відсутня особистісна мотивація та ініціативність, страх діяти без погодження або вказівки з вищим керівництвом, неможливість вирішувати управлінські проблеми нестандартними (креативними) заходами тощо. Іншою сучасною проблемою є те, що через соціально-економічні негаразди та відсутність економічних реформ частина суспільства і сьогодні дивиться з ностальгією у радянське минуле, з критикою — на сучасне та з недовірою — у майбутнє. Враховуючи наявність таких поглядів, зокрема, у носіїв владних повноважень, і те, що подібні стани є довготривалими, а подекуди незмінними, зрозуміло, що після 1991 р. вони були однією з причин відсутності мотивації до рішучих заходів для виведення країни з кризи, що гальмує її розвиток. Також риторичним є питання, *чи мали значення такі погляди (стани) в управлінській компоненті НТС для її реформування «зсередини» та виходу із системної кризи.*

Отже, функціонування НТС України після 1991 р. відбувалось на основі попередньої структури науково-технічного потенціалу, практики і досвіду безприбуткового функціонування, а також раніше сформованого морально-психологічного стану наукової спільноти. У результаті, не маючи досвіду орієнтації у нових економічних умовах (період накопичення (перерозподілу) початкового капіталу), більшість суб'єктів НТС України, проявляючи консерватизм у підходах, перейшли в стан очікування допомоги від держави. З іншого боку, держава (в особі усіх гілок влади) під тиском політичних перегонів так і не побачила — реально, а не декларативно — в НТС джерела конкурентоспроможних економічних переваг, не вивела науку на пріоритетне місце і не перейшла до вирішення її проблем. У результаті тривале ігнорування проблем НТС з боку держави та консервативне очікування з боку науки призвели до подальшої деградації наукової системи зразка 1991 р. Парадоксально, але і сьогодні в НТС існують як очікування, так і намагання довести владі, що саме вона повинна розпочати активну фазу вирішення проблем науки, більшість з яких були актуальними понад двадцять років тому.

Ще раз зазначимо, що головні перепони на шляху розвитку НТС України не мають повноцінного технічного рішення, адже знаходяться у психологічній площині людей, зокрема керівників, з їх приватними інтересами, з невмінням та небажанням змінюватись на вимоги часу та змінювати управ-

лінські підходи відповідно до вимог навколишнього середовища. Все це, враховуючи прискорення глобальних науково-технічних змін (нова промислова революція (Industry 4.0), технологічна персоналізація, безальтернативна людська техніко-технологічна залежність) та дані вітчизняної статистики про тривале погіршення життєво важливих показників науки в Україні (матеріально-технічний стан, кадрове забезпечення установ (віковий ценз виконавців), скорочення кількості аспірантів та ін.), призводить до висновків, що ментально пострадянська НТС все ще не є і, скоріш за все, не була реформопридатною, а тому вимагає свого повного перепроєктування та перетворення на нову глокальну наукову систему.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Історія Академії наук України. 1918—1923: Документи і матеріали / АН України, Інститут української археографії, Центральна наукова бібліотека ім. В.І. Вернадського, Інститут архівознавства, Інститут рукопису; упоряд. В.Г. Шмельов [та ін.]; відп. ред. П.С. Сохань. К.: Наукова думка, 1993. 571 с.
2. Володимир Іванович Вернадський і Україна. Т. 1, кн. 1: Володимир Іванович Вернадський. Науково-організаційна діяльність (1918—1921) / НАН України, Коміс. НАН України з наук. спадщини акад. В.І. Вернадського, Нац. б-ка України імені В.І. Вернадського, Ін-т історії України; ред. кол.: А.Г. Загородній, О.С. Онищенко (голова), В.А. Смолій та ін.; уклад.: О.С. Онищенко, Л.А. Дубровіна, С.М. Кіржаєв та ін.. К., 2011. 699 с.
3. Вернадский В.И. Записка о необходимости возобновления работ Комиссии по истории наук. *Изв. АН СССР. 6-я сер.* 1926. Т. 20. № 18. С. 1693.
4. Вернадский В.И. Мысли о современном значении истории знаний: докл., прочит. на 1-м заседании Комис. по истории знаний 14 окт. 1926 г. Л.: Изд-во АН СССР, 1927. С. 1—17.
5. Становлення Української Академії наук (1918—1928 рр.). *Український історичний журнал.* 2008. № 6. URL: <http://library.nltu.edu.ua/node/1060>
6. Журнал засідань комісії для вироблення законопроекту про заснування української академії наук у Києві (Журнал [№ 1] від 9 липня 1918 р.) Архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 1, спр. 1 а, арк. 277—279. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6293-5/9.pdf>
7. Закон про заснування Української Академії наук в м. Києві, № 710 від 14.11.1918. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0710300-18>
8. Структура УАН у 1919 році. Енциклопедія сучасної України / «Національна академія наук України». Структура. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43408
9. Дзюба І.М. Національна Академії наук України / Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=43408
10. Національна академія наук України. 1918—2008: до 90-річчя від дня заснування / Голов. ред. Б.Є. Патон. К.: Вид-во КММ, 2008. 624 с.
11. Матвеева Л.В. Становлення Української Академії наук (1918—1928 рр.). *Український історичний журнал.* 2008. № 6. С. 4—26.
12. Якубова Л.Д. Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) / Енциклопедія сучасної України. «Національна академія наук України». URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=30011

13. Історія Національної академії наук України. 1956—1960: Частина 1. Документи і матеріали; НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства. К., 2015. 872 с.
14. Історія Академії наук Української РСР. К., 1982.
15. Шпак А.П., Юркова О.В. Національна академія наук України [Електронний ресурс] / Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2010. 728 с.
16. Перченко Ф.Ф. «Дело Академии наук» и «великий перелом» в советской науке / Трагические судьбы: репрессированные ученые Академии наук СССР. М.: Наука, 1995, С. 201—235.
17. Рокитянский Я.Г. Рецензия на книгу: Академия наук в решениях Политбюро ЦК РКП(б)-ВКП(б)-КПСС. 1922—1952. *Вестник РАН*. 2001. № 11. С. 1046—1048.
18. Академическое дело 1929—1931 гг.: Документы и материалы следственного дела, сфабрикованного ОГПУ. Вып. 1: Дело по обвинению Академика С.Ф. Платонова / Э.А. Фомина; подгот. В.П. Захаров, М.П. Лепехин. СПб.: Изд. отд. Библиотеки РАН, 1993. 296 с.
19. Глухарев Н.Н. Деятельность Ученого комитета при ЦИК СССР по регулированию международных научных связей (1930—1936). *Российский научный журнал*. 2011. № 5 (24). С. 62—68.
20. Стрекопытов С.П. Организация управления наукой СССР в условиях складывания тоталитарного режима. Авторефер. дис. ... д. ист. н.: 07.00.02. — отечественная история. Москва, 1992.
21. Саморукова А.Г., Петров В.П. К вопросу об опыте взаимодействия партийно-советских региональных властных органов и академических научных учреждений: на примере работы Кольского Филиала АН СССР. *Труды Кольского научного центра РАН*. 2010. № 2. С. 80—92.

Одержано 18.05.2017

О.А. Мех, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом, ГУ «Институт исследований научно-технического потенциала и истории науки им. Г.М. Доброва НАН Украины», e-mail: oamekh@ukr.net

ТРАНСФОРМАЦИИ АКАДЕМИЧЕСКОЙ НАУКИ В XX веке КАК ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ УКРАИНЫ

В статье представлены результаты анализа процесса становления и трансформации академической науки в Украине в течение прошлого века под давлением кардинальных изменений в системе отношений общественно-политических институтов. Показана тесная связь между определяющими политическими и социально-экономическими трансформациями и ключевыми изменениями в академической сфере, в частности в системе ее управления, иерархической структуре, ресурсном обеспечении, мировоззрении и морально-психологическом состоянии ученых. Определены трансформации, которые меняли лицо науки в Украине в течение 1918—1991 годов и повлияли на ее переформатирование в новую историческую эпоху. Представлены основные последствия таких внутрисистемных трансформаций, которые в виде проблем, сложных для решения как в техническом, так и в психологическом аспекте, оказали основополагающее влияние на формирование научной системы Украины после 1991 года.

Ключевые слова: академическая наука, научно-технологическая сфера, трансформации, научно-технологическая политика, управление наукой, проблемы науки, история науки.

O.A. Mekh, Dcs (Economics), professor, department head,
G.M. Dobrov Institute for Scientific and Technological Potential
and Science History Studies of the NAS of Ukraine,
e-mail: oamekh@ukr.net

TRANSFORMATIONS OF ACADEMY SCIENCE IN 20 CENTURY:
THE BACKGROUND FOR FORMATION OF THE CONTEMPORARY SCIENCE
AND TECHNOLOGY SECTOR IN UKRAINE

The article contains results of the analysis into the process of formation and transformation of the Academy science in Ukraine throughout the past century under the pressure of cardinal change in the relations between social and political institutes. The close link between the radical political and socio-economic transformations and key change in the academic sphere — its administration system, hierarchical structure, resourcing, ideology, moral and mental condition of researchers — is shown. The transformations that were changing the face of the Ukrainian science system in 1918–1991 and had impact on its reshaping in the new historic era are highlighted. The main consequences of these system transformations that had fundamental effects for formation of the science system in Ukraine after 1991 in form of problems that are difficult to cope with in technical and psychological aspect are demonstrated.

Keywords: *Academy science, science and technology sector, transformations, science and technology policy, science administration, problems of science, history of science.*